ادبیاتدان رومانتیزم.

«سوگی»

6 ـ رومانتیقلەر ابتدائی جمعیت. ابتدائی حیاته رغبتلی‌لیکلەری ایله شفقت و مرحمتلی گورونور، صمیمیتی سەویرلەر. سەوگی محبت مامەتلەری ایتەر ـ ایتەمز بـو حاللاری دوغـوراسی ایـدی. انسانـلار آراسیندا کی سفالت، رزالت، اوبغوشـوزلیقلاری انسان جمعیتی‌نیك یارامانز قورولوشوندا گورەرەك دەگیشمەك ایستەیور. عوضینده یەگی «اساس قارداشلیق» بیر جمعیت قورماق ایستەیورلەر. تولستوییث «بری ـ بریگزه محبت ایدگز!» اثری، حامدڭ «دخترهندی» سینده کی مهم نقطەلر، احمد حکمتیڭ «بیر داملاقان» آدلی کوچوك اثرینده کی «عجزیگ قوته تابعلیکی نیگ شکلی حزینی..» تصورلری جاویدڭ کوبده سرلوحەلی آذەردەن بـوراقـدیغی یارجاداکی صمیمیه رغبت مرحمت تلقی‌لەری ییقینجاغی‌دور.

بو یارجادا ایل عادت و عنعنەلرینده کی صمیمیتلەر بوبالارلا مزین صورتده «قواولی، سیتماه و رملی» شهرلەردەن اوستون گوستە‌ریلیر. ایل عاشیقـلاری‌نیگ «بـوره‌کدەن جیقماترنماری» گولەشمك عادتی، خلق رقصی، کوی حیاتی بوتون طبیعی‌لیگی ایله قیمتلە‌ندیریلیر.

7 ـ رومانتیقلەرده نه قدر عینی سجیەلەر واردرسادا عمومی ساحەده خصوصا حیات مسئله‌سینده فردیت ایکی‌لیگی دخی واردر. رومانتیقلەرڭ بو ایکی‌لیگی قیصاجا دنیلیرسه 1 محزون، 2 جوشغون شخصیتلەر آدلانا بیلیر. سرمست حیات معنلری حیاتی تأثیرلەر اوگونده آغلاماق، ایگلەمەك هیچقیرماق ایله تسلی بولماق ایستەیور. فریادوچیریتی‌لارلا اوغراشیرکه بیزده بویلەلەری‌نیگ جانلی نمایندەسی اوغلونوڭ اولوسی ایله کائناته بیر دها گولوممەیەن «رجائی زاده اکـرم‌بك»‌ در.

بو آدام تفکر منظومەسینده «بنیم ندیمه روحیم تفکراتیمدر، دم تفکیریم الڭ خوش دم حیاتیمدر..» دیمەسیله حیاتـدا الڭ خوش دقیقەسی دوشونجه همده گوز یاشلاری ایله باعلی دوشونجه‌زمانی اولدوغونی گوستەریر. «سەوەریم بعض نجانب تاری ـ ویرەریم صبح‌نوبهاری آنکا ـ دوش تازنده زلفـزرتاری. گورونور باریمگ خیالی بگا» دیه رجائی زاده آنجاق سکوت قارانلیقلاردان حظ آلیر. بـوبله رومانتیقلەرده چـوق زمان بسدبینلیگه اوقشار بیر «حیاتدان ناراضی‌لیق» توره‌یور. «صفاء نگ بونیلی «بینه گەلدی ایشته نوبت ـ داها کیجمەدی مصیبت ـ نەشراب اولور علاجم، نەده دورلو ـ دورلو شربت»، یار‌جاسی، اولومونه یاقین زمان دیدیگی «قورتاردی بنی قهر شریندەن، قوتیمده زمین ایله زمانیگ ـ توپراقدا وجودیمی بوراقماق، آت خارجینه بو آسمانیگ» دیه سرد ایتدیگی قناعتلەر حیاتدان بیقان بدبینلەرده کی دوشونجەلردەن آز فرقلەنیر.

رومانتیزمده اوزینه مخصوص بویوك بیر جیغیر آچان «بایرون»دادا بو نقطه کورولمەکدەدر. خصوصا قادینلار حقینده بو آدام لاپ منفی فکردەدر.

2 نجی نوع فردیتلەر حیاتی جوشغون

اولان، دوشگونلوکدەن زیاده حیاتی حادثەلرده مبارزلیگی، چاریشمایی سەوەنلردر. بویوك رومانتیقلەرده بارز انقلابچی‌لیق روحی (شبهەسیز خیردا بـورژوآزیا انقلابچی‌لیغی) گورولور؛ لوناچارسکی یولداش روسـو حقینده دانیشارکن دییور «اگر روسـو بوگون ساغ اولسا یدی بیز اونی پالیتبیورو (ـیاسی بیورو) قویاردیق..» بو افاده روسـونگ نه قدر محیطینه گوره انقـلابچی اولـدوغونی گوستەریر. نامق کمال مشهـور قصیـدەسیز؛ اجتماعی محیطینی بوغماق ایستەیەن استبداده قارشی جیلقینجاسینا جوشاراق «فلك هردورلی اسباب جفاسین تویلاسین گەلسین ـ دونەرسەم... م مات یولنداخی اسارتدەن» «مرکز خاکه آتـالاردا بیزی ـ کرهٔ ارضی باتلاتیپ جیقاریز» دییور. حریت و امیدلی گەلەجەك عاشقلیگی ایله «نەافـونکار ایمشـگ آه ای دیدار حریت، اسیر عشقیك اولدوق گرچه قورتولدق اسارەتدەن. نه یارجان ایمشـك آه ای امید استقبال، جهانی‌سـنـك آزاد ایلەیەن هر یأس محنتدەن ..» دیه هایقیردیغی تام بیر مبارزه صفتی‌دور.

«محمد هادی» اثرلری‌نیك جوق قسمنده عصیانکار و مبارزه موقع تشکیل ایدیر. هر حالدا فردیتده کی باشقالیغا رومانتیقلرڭ شخصی حیاتلاری‌نڭ دخی مهم رولی واردیر. بویلەجه رومانتیزم حقینده عمومی سجیەوی نقطەلری قید ایتدکدەن‌ـسوڭرا آیری ـ آیری اولکەلرده کی رومانتیزم حقنده مفصل ایضاحات ویرمەیی آرتق گورور و آنجاق باشقالیغی گوزه چاربان نقطەلری قید ایتمك ایستەردیك.

آلمان رومانتیزمی: قلاسیزم فرانسادا داها محکم اولدوغوندان رومانتیزم ایلك دفعه اورادا دوغا بیلمەزدی. ایلك دفعه بو جریان آلمانیادا «ایـەن» شهرینده دوغموشـدور. (ایلك دفعه فرانسادا لامارتین، شاتوبریان، هوغو.. کیبی مقتدرلرڭ یتشمەسینی‌ده انکار ایتمەیورز) آنجاق اجتماعی حادثەلر کسکین اولمادیغندان یازیجی‌لار الهاملاریٖنی خیال وابدەآل عالمینه جەویرمشاردی. آلمانیادابوزاماتلار دەره‌بەگلیك اوصولی دوام ایدیردی. آنجاق آلمانیانی بویوك «ناپولیون» تهلکەسی تهدید ایدیردی. بو تهدید آلمانیادا ملی حس، بیرلیك‌شعاری‌نڭ تربەییشینه سبب اولدی. 1802 ـ 1798 نجی سنەلر آلمان و اویلەده دنیا رومانتیزمی‌نیك آلتون دوری‌سایلیردی. آلمانلار بو دوره **«فورطوـنالی داهالار دوری»** دییوردی. ایلك دفعه بیر دەرنەکده آساسلار نامه رومانتیزم؛ همین دەرنەك عضولری واسطەسی ایله آز زمانـدا آوروپایا یاییلاراق بو جریانك انتشارینه سبب اولور.

آلمان رومانتیزمینده دین باغی داها محکم ایدی. اثرلرده اورتا عصر قاتولیك کلیساسی یەك بویوك موقع دوتیوردی.

مشهور آلمان رومانتقی «وا کەنـرورر» اورتا عصر آلمان غوتیك صنعتی قدیم روما ویونان صنعتندەن داها یوکسك ظن ایدیردی. بو آدام ملی حسه جوق مایل ایدی. حیاتی سیقنتی‌لاردان شکایت اولاراق رومانتیق «تیق» یازدیغی مکتوبدا دییور «دنیا یارالانیب، او یارادا منم سینەمده آچیلیب..»

فرانسیز رومانتیزمی‌نیڭ مـؤسسی روسـودر. بونڭ فکرلریندەن دها ایلـەریـده بحث ایتدیك. مشهور فرانسا رومانتیقلەریندەن «هوغو» شاه اثری اولان‌سفیللرنیك مقدمەسینده بویله یازیر «اگر ایـده‌آل اولان شی رادیقال (حریتپرور) ایسه بندەر ادیقالام، اومت‌بن هرشیئڭ رادیقال اولماسین ایستەرەم.. یوقـوللوق دیلەنجی‌لیك، محاربه و قاتیللەره یول ویرمن جمعیت الڭ آلچاق بیر جمعیت، الڭ آلچاق بیر انسانلیق‌در. بـن یارازیتیزمی اورتادان قالدیرماق ایستەیورەم. هر کس اوزینه حاکم اولـون آغا اولماسین! ایشته بنیم اجتماعی قناعتیم!.. اگر بو غایەیه اوزاق ایـه بو اوڭا یاقلاشماغا، اوڭا دوغرو قوشماغا بیر ممانعت تشکیل ایتمەز؛ نه قدرکه انسانلیغا ایـتەمك حقی ویریلمشدر! یەندەانسانلار

طرفندەن قورولمش بو حقسیز قورولوشی ییقماق، پارجالاماق ایستەیورەم. بەن کونلیگی قوللوغی محاکمە ایدیرەم. بوآ-وللوق، دیلەنجیلیگی آراشدیریرام تعصب وجهالتی اوکرەنیر، تدقیق ایدیرەم. گیجە و قاراڭلیقلاری آیدینلاتیرام. حقسیزلیغی گورەمك و اونی محو ایتمك ایستەیورەم. ایشتە بەن سیقللری بونیڭ ایچین یازدیم: بو اویلە کتاب کە: **اساس قارداشلیق غایەسی ترقیدر** «کوروەلور کە فرانسا رومانتیزمیندە اجتماعی مسئلەلر باغی محکمدر.

فرانسا اجتماعی حیاتنداکی مهم حادثەلر، عصیان و انقلابلار (انقلاب کبیر - پاریس قوممونااسی) رومانتیزمی حیاتیلەشدیرمشدیر. آنجاق سوڭرالار انقلابڭ موفقیتسیزلیگی بدبینلیگە اوقشار بیر طرز دوغوررموشدور. بو رومانتیزم «حریت، عدالت، مساوات، » اخوت شعاری ایلە دوغوب یاییلمشدی.

تورك رومانتیزمی: اڭ چوق فرانسادان متأثر اولان تورك رومانتیزمی هر نە قدر 19 نجی عصرڭ یاریلارندان اوزینی کوسترمەگە باشلامش و نسبتا مقتدر آداملار یتشدیرمشسە دە بین بیسر سیما کسب ایدەمەمیش قلاسیسزم، حتی رەآلیزم تأثیرلری ایلە موازی کیبی انکشاف ایتمشدر. تورك رومانتیزمی باشقالاریندان آنجاق قاریشیقلیغی ایلە سجیەلەندیریلە بیلیر. بوگون صرف رومانتیق اولان بیر تورك شاعری آز و بلکە دە یوق اولار.

تورك رومانتیزمی نڭ انکشافی حقندە اسماعیل حکمت یازیر «عبدالحمیدڭ خلیفەلیك حقندەن استفادە ایدەرك دیندارلیق کوسسی آلتندا حریت و مدنیت فکرلری اورتایا آتیلیرسە... کمالیڭ تیاترولارینی اوقویان خلق خصوصا گنجلر بیر وجددینداراندە قاییلاراق رومانتیزمە، ایدەآلیزمە دوغرو گیدیورلاردی. کمالڭ تاریخ قهرمانلاری نیڭ پارلاق وشفقەلی سوزلری خلقی جوشدورووردی...»

رومانتیزمڭ سوڭ تماشدەلەری قلملارینی حیاتیلیگە، اجتماعی محیطیڭ طالبی اولان رەآلیستلیگە چەویرمەگە مجبور اولموشلاردی.

هرگونە قادار رومانتیقە عینی زماندا رەآلیزمەدە ایاك تمایل کوستەرمشدر. خصوصا اوقتیابیر انقلابینڭ مدهن صارمیتنی و تبدلاتی رومانتیزم جریانینڭ آرتیق اجتماعی ذهنیتی تطمین ایتمەکدەن عاجز اولدوغونی کوستەردی و ادبیاتدا حقیقیلیك، خلقچی و حیاتیلیگی ایلەری سوردی. علم و فن ساحەسیندە ایدەآلیزمی اولدورەن مادیاتچیلق (ماتەریالیزم) ادبیات ساحەسیندەدە حیاتی و حقیقیلیگی حاکم موقعە چیقاردی. بو حقیقیلیك (رەآلیزم) ایاك دفعە نە اوروماتیزم (یڭی رومانتیزم) شکلندە آساسلار قوردی و ثابت ایدەآلیزمدەن علاقەسینی تماما کەسدی.

میرجلال.

هر شیندە اولدیغی گیبی آخلاقلاردا و عادەتلردەدە دیئالەقتیکا واردر. یعنی: انسانلارڭ اخلاقلاری و عادەتلری دورمادان ایلەریە دوغرو گیتمەکدە، بیرقالیپدن دیگەرینە توکولمەکدە و ایلەریدە کینەهجدە یڭیمیەن شکللرە گیرمەکدەدر، «حیوان توکینی دەگیشەدە خاصیتنی دەگیشمز» دیەن آتالار سوزی تمامی ایلە یاڭلیشدر.

انسانلارڭ یاشایشلاریندا هر واقعە. عقیلدن قالان هر سوز، هر گوروەلەن شیئ، هر یاپیلان ایش تاریخی حادثەلر هیبی یەدە هیبی دورمادان اونلارڭ اخلاقلارینا تأثیر یاپیر. اویلە بر تاریخی، اجتماعی حادثەلر واردر کە بیر قاچ ییللار حتی آیلار ایچیندە انسانلارڭ آخلاقلاریندا درین دەگیشەلرمیدانە گەتیریرلر.

بویلەلیکلە بیر چوق انسانلار تمامی ایلە دەگیشیرلر و اخلاق جهتدن تانیلمییاجاق بر حالە گەلیرلر. هر واقعە هر تاریخی حادثە انسانلارڭ بەینی و سنیرلاری واسطەسیلە بوتون وجودە تأثیرایدیر. چونکە بەین و سنیرلار انسانلارڭ او قدر نازیك عضولریدر کە، بر انسانە قارشی دیگەر بیر انسانڭ باقیشی، سوز سویلەیشی، حرەکەتی، اڭ زیادە اطرافیندا اولوب کیچەن واقعەلر اوز تأثیلرینی یاپیرلار.

بویلە اجتماعی تأثیرلرڭ آلتیندا انسانڭ اخلاقی تورمادان دەگیشیکلرە اوغرایور لاکن آیری انسانلارڭ اخلاق دەگیشیکلریندە طالم آیری نتیجەلر دوغا، بعض آدامڭ اخلاقی یاواش، بعضلرینڭ ایسە داها یاواش یاخود چابوق دەگیشیر. محیطیڭ تأثیریدە بعض انسانلارا تەز و دەرین بعضلرینەدە یاواش وا ظاهردن اولور. بودا انسانلارڭ بەین و سنیرلارینڭ مختلف قالیپ و مختلف قابلیتدە اولماسیندان و اولدەن محیطیڭ تأثیری آلتیندا قالماسیندان ایلەری گەلمەکدەدر.

مثلا: آلقوغولڭ ضرەری تاثیری، زەهەری انسانلارڭ بەینی، سنیزلارینی و بو تیگلا برابر بوتون وجودیندا دەگیشەلر یاپار. بو دەگیشەلر فیزیکی، "Физический"، یعنی، دوغرودان - دوغرویا برمادە طرەفندن یاپیلان تأسیر دیەجگز، اشتە بو آلقوغول قوللانان آداملار، سنیرلاری بوزولدو قجا داها چوق آلقوغول قوللانماق ایستەرلەر و آلقوغول قوللاندیقجا سنیرلاری وبوتون وجودی داها زیادە خارابلانیر.

بویلەلیك ایلە اویلە بیر دائرە (Круг) میدانە گەلیر کە بر چوق انسانلار بودائرەدەن چیقمایاراق واقتسز اولومە دوغرو گیدیرلر.

بویلە انسانلارڭ ایچیندە برچوق خولیگانلارا، خیرسیزلارا، قاتیللەر،، طبیعتسیز و اخلاقسیز. انسانلارا، آداما آجیمییانلارا، انسانلیغڭ اثری اولمایانلارا راست گەلینیر.

عمومیتلە، انسان ووجودی خرابلانیرکەن اخلاقڭ خرابلانماسینا تأثیر ایدیر: چونکە، انسان ماتەریادر، هر دورلی ماتەریانیڭدا اوزونە گورە خاصیەتی واردر.

اگر، ساغلام و گوزەل چالیشان بر بەین و سنیر «ساغلام» و «گوزەل» اخلاق و فکرلر دوغورارسا خراب اولمش بر بەین وسنیر البتدە «ساغلام» و «گوزەل» اخلاق وفکر دوغورماقدان عاجیز اولار. بورادا گوزەل، ساغلام سوزلەرینی تورمال معناسیندا آنگلامالیدر. وهر گوزەللیك وساغلاملیق آنجاق «بوگون» ایچون گوزەل وساغلامدر یعنی (Относительный) در.

قاپیتالیزم محیطی برچوق انسانلاری آلقوغول یاپیور، قاپیتالیزمیڭ تەمەلی ییقیلمییەنجا آلقوغوللار یگدا اورتادان قالدیریلماسی ممکن دگلدر. پرولەتاردیقتاتوراسی زمانی آلقوغولیزم ایلە مبارزە ایچون گەنیش امکانلار دوغماقلا برابر، سوسیالیزم قورولوشی ایلەریلەدیکجە آلقوغولیزمیڭ تەمەللەریدە ییقیلماقدا در.

آلقوغولیزم ایلە مبارزەدە برچوق مەتودلار واردر. بوتلاردان اڭ قوەتلیسی آلقوغوللار